Hegedűs István Péter
Két új magyar könyv Ausztria 20. századi történetéről

Németh István – Fiziker Róbert (szerk.): Ausztria *a 20. században. Az „életképtelen" államtól a „boldogok szigetéig". Tanulmányok*

Németh István: *Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok*

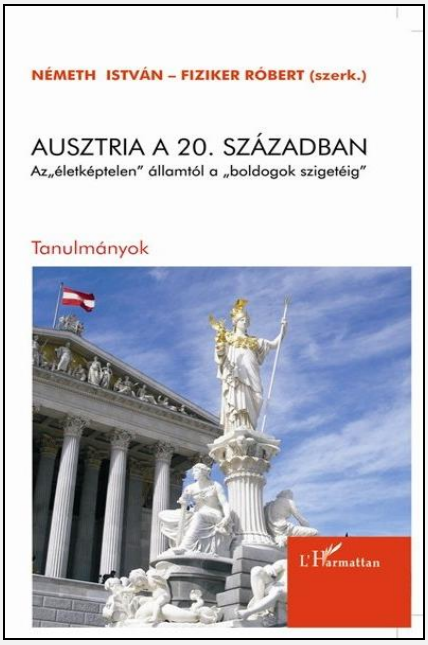

A magyar történészek mindezidáig nem kényeztették el az olvasókat Ausztria történetének megismertetésével, jóllehet a két ország 1867 és 1918 között államszervezetileg is kapcsolatban állt egymással. Szinte érthetetlen, hogy legutoljára közel harminc éve, 1984-ben jelent meg magyar szerzőtől könyv a szomszéd országról: Kerekes Lajosé (*Ausztria hatvan éve. 1918–1978. Karl Rennertől Bruno Kreiskyig.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.), amelynek szemlélete felett azonban már elszállt az idő. Az Osiris Kiadó lefordíttatta és megjelentette ugyan 1998-ban Erich Zöllner: *Ausztria története* című munkáját, a szerző azonban rendkívül röviden szól hazája 20. századi történetéről: az 1918 és 1988-ig tartó időszakról összesen 63 oldalon írt (371–434. o.). Paul Lendvai: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött* (Sanoma, Budapest, é.n.) című könyve pedig az újságíró szemszögéből és személyes élményei alapján írta meg az Ausztria történetét, s nem adott teljes képet arról.

Ezért valódi tudományos újdonság a 25 magyar szerző 35 Ausztriáról szóló tanulmányát tartalmazó vaskos tanulmánykötet, amelyben Németh István, az egri Eszterházy Károly Főiskola egyetemi tanára és Fiziker Róbert, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa gyűjtött össze és adott közre. A szerzők a magyar történészek valamennyi generációját képviselik – az akadémikusoktól a doktoranduszokig –, s írásaik lefedik Ausztria két köztársaságának és a „Harmadik Birodalom" részeként eltöltött éveinek történetét. A két szerkesztő egyúttal szakavatott szerző is, tanulmányaik teszik ki a kötet egyharmadát.

A kötet öt fejezetben, feszes tematikában tárja elénk Ausztria 20. századi történetének korszakait: az Osztrák–Magyar Monarchia keretében annak 1918. évi felbomlasztásáig tartó közös utat, Ausztria első köztársaságának (1918–1938) történetét, s ezen belül az ország legjobbjainak kísérleteit az európai együttműködésre, amelyet azonban a nagyhatalmi politika és a nemzeti rivalizálás meghiúsított az 1920–1930-as években. Az Olaszország és Németország őrlőmalmaiba került ország 1934 és 1938 között előbb olasz típusú hivatásrendi államot teremtett, majd 1938 és 1945 között Ostmark-ként eltűnt a Német Birodalomban. 1945 után a második köztársaság keretében pedig gyökeresen szakított két világháború közötti fejlődésének nega-

tívumaival és széleskörű társadalmi együttműködéssel, illetve svájci típusú semlegességgel integrálódott a nemzetközi közéletbe.

Az Ausztria–Magyarország 1918-ig tartó történetét tárgyaló első blokkban Stehler György*: Az „osztrákság" fogalmához* című tanulmányából megtudhatjuk, hogy a mai Ausztria területét is magában foglaló térség az ókorban a római birodalom északi perifériája volt, majd a bajor Babenbergeknek 976-ban adományozott Ostmark a Szent Római Birodalom délkeleti határvidéke lett. Ostarrîchi („Keleti Birodalom") 1156-ban hercegség rangjára emelkedett, s ezzel a birodalmon belül kiváltságos politikai helyzetbe került. A Babenbergek a cseh király után a leghatalmasabb birodalmi fejedelmek voltak, hercegségük a német udvari kultúra egyik központja lett. Az osztrák hercegség a 14. század első évtizedében már a dinasztia legfontosabb országa lett. A későbbi Habsburg örökös tartományok területét magába olvasztó államképződmény létrejötte nem csupán a speciális határvidékjellegnek, katonai hódításnak vagy különösen aktív politikának köszönhető, sokkal inkább egy spontán egyesülési folyamat eredménye volt: Stájerország (1186–1192), majd Krajna, Karintia, Tirol, Isztria, Trieszt, Görz (1363–1500) egyesült a Babenberg–Habsburg államalakulattal.

1508-ban a Habsburgok elnyerték a Szent Római Birodalom császári koronáját, s a birodalom súlypontja eltolódott kelet felé, a Duna-medence térségébe. Megnövekedett geopolitikai helyzetét két földrajzi tényező befolyásolta: az Alpok és a Duna. Az Alpok tökéletes, erődítményszerű déli határt képez, a német területről eredő Duna pedig egymástól földrajzilag, etnikailag és kulturálisan eltérő tájegységeket szel át. A 17. század közepétől a Habsburg állam formálódását tekintve döntő szakasz kezdődött. A harmincéves háborút (1618–1648) lezáró vesztfáliai béke (1648) a Szent Római Birodalom kötelékének lazulását és ezzel a fejedelmek területi hatalmának – a Habsburgokénak is örökös tartományaikban – rendkívüli megerősödését eredményezte. A császári cím fő alapját immár a közép-európai dinasztikus hatalom képezte, és folytatódott a kifelé mind szilárdabbá, egységesebbé váló államalakulat kifejlődése.

Kozári Monika szerint az Osztrák–Magyar Monarchia két fele, Ausztria és Magyarország élte a maga életét és fejlesztette a maga országát. Mindegyik partikulárisan szemlélte a világot. Birodalmi méretekben csak az uralkodó és a közös kormányzat gondolkodott. A két fél rendszerint azért egyezett meg végül mindig a különböző kérdésekben, mert erre a közös hatalmi tényezők rákényszerítették őket. Mindezek ellenére a két ország 1867 és 1918 között elboldogult egy birodalmon belül, s egy hosszú nyugalmi periódus lehetővé tette az Osztrák–Magyar Monarchia nagymérvű fejlesztését. De a két ország egyetlen könnycseppet sem ejtett egymásért, amikor 1918 őszén felbomlott a Monarchia és útjaik különváltak.

Mindazonáltal az osztrák–magyar kiegyezéssel létrehozott új, közép-európai államalakulat főleg a késő viktoriánus korszakban vonzó mintául szolgált a brit belső szerkezet átalakításához – írja tanulmányában Frank Tibor. Gladstone brit liberális miniszterelnök az Osztrák–Magyar Monarchia (valamint Svédország és Norvégia) államszerkezeti példáját említette, amikor az írkérdéssel foglalkozó beszédeiben az 1890-es években ismételten példaképként állította Nagy-Britannia elé az Osztrák–Magyar Monarchia dualista felépítését. Sőt*:* „az osztrák–magyar szerkezeti modell nem csupán a brit–ír kérdés megoldásához nyújtott hasznos és ösztönző politikai támpontokat, de Európa-szerte több helyen is termékenyítően hatott. A spanyol–

katalán problémák megoldásához éppen úgy példát kínált, mint a svéd–norvég viszony rendezéséhez. Ha nem is állt fenn sokáig, az Osztrák–Magyar Monarchia politikai, államszerkezeti, kormányzástechnikai elképzelésként rajta hagyta bélyegét az Európa-ház felépítésének történetén, és hatása máig érződik" – vonja meg tanulmánya mérlegét Frank Tibor.

A Monarchia hadseregében tapasztalható erkölcsi bomlás, a stratégiai kérdésekben megnyilvánuló német katonai túlsúly, a nemzeti mozgalmak ébredése és a tömegek egyre fogyó türelme miatt IV. Károly – 1916. novembertől az elhunyt Ferenc József császár utóda – megpróbált fokozatosan eltávolodni a Német Császárságtól, s folyamatosan győzködte II. Vilmost a béke szükségességéről – derül ki Fiziker Róbert: *IV. Károly békekísérletei (1916–1917)* című tanulmányából. 1917. április közepén Károly – egyoldalas személyes levél kíséretében – megküldte II. Vilmos császárnak külügyminisztere, Ottokar Czernin memorandumát. Levelében Károly pontosan látta a monarchiák bukásának lehetőségét: „Új ellenség ellen harcolunk, amely veszélyesebb, mint az antant: a nemzetközi forradalom ellen, amely az általános éhezésben találja meg legerősebb szövetségesét. Kérve kérlek, ne hunyj szemet e kérdés sorsfordító oldala felett és fontold meg, hogy a háború gyors befejezése – esetleg még súlyos áldozatok árán is – lehetőséget kínál arra, hogy sikerrel szembeszálljunk a készülő felforgató mozgalmakkal." Németországból azonban folyamatosan elutasító válasz érkezett; az események pedig később Károlyt igazolták.

Meglepő az is, hogy a két monarchia szövetségi szerződésének tervei több éves huzavona után csak 1918 kora tavaszára kezdtek körvonalazódni, de a lengyelkérdés eltérő megítélése miatt aláírására mégsem került sor – fejtegeti Németh István: *Ausztria–Magyarország és a Német Birodalom kapcsolatához (1917–1918)* című tanulmányában. Csupán arról állapodtak meg, hogy felgyorsítják kormányaik ilyen értelmű munkáját, hogy megvalósuljon a hosszú távú, szoros, a két császárság védelmét és biztonságát szolgáló politikai szövetség, a fegyverszövetség, valamint a vám- és gazdasági szövetség. Ausztria–Magyarország feltételül azonban a lengyelkérdésben történő megállapodást szabta. Csak 1918. július elején, négyéves előkészület után kezdődött meg Salzburgban Németország és Ausztria–Magyarország vám- és gazdasági konferenciája. Német javaslatra a közbülső vámokat majdnem mindenütt megszüntették és megállapodtak a külső vámtételekben is. Ahol fennmaradtak a közbülső vámok, általában a korábbinál jelentősen alacsonyabb tételeket állapítottak meg. Az elhúzódó tárgyalások azonban 1918. október 11-én a katonai helyzet romlása miatt megállapodások nélkül befejeződtek.

Az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán Ausztria és Magyarország útja és történelmi fejlődése elvált egymástól. Ausztriának az első köztársaságban (1918–1938) nehezebb sors jutott. Területi veszteségeik miatt azonnal „életképtelennek" nyilvánították magukat. Ráadásul a keresztényszociálisok és szociáldemokraták vérre menő, néhány alkalommal több napos mini polgárháborút vívtak egymással. Megmagyarázhatatlan, hogy az elmúlt fél évszázadban nálunk szinte teljesen homályban maradt az 1934–1938 évek közötti, a pártpolitikát kiiktató osztrák hivatásrendi szerveződés bemutatása, amelyet most Harkácsi Péter tanulmányából ismerhetünk meg. Az 1934 májusában elfogadott új alkotmány néhány cikkely kivételével még nem árult el semmi konkrétumot a hivatásrendi szervezet hogyanjáról és mikéntjéről. A kormányzat viszont nem szándékozta függőben hagyni a dolgot. A hivatásrendek létrehozására három fokozatban került volna sor: először a

munkavállalók érdekvédelmi szervezetét hoznák létre (ez már 1934 márciusában megvalósult, amikor kibocsátották a Szakszervezeti Szövetségről szóló törvényt); ezt követi a munkaadói szervezetek létrehozása (1934–1935-ben meg is szerveztek négy munkaadói kamarát); az utolsó lépcsőfok pedig a már meglévő érdekvédelmi szervezetek integrációja, egyesítése lesz foglalkozási csoportonként. Az osztrák hivatásrendi szerveződés sohasem tudott teljesen kiépülni, csupán torzó maradt: a hét hivatásrendből mindössze kettő jött létre, és a munkaadók és munkavállalók szervezeteiből is csak öt. A hivatásrendi szervezetekben a Hazafias Front maradéktalanul érvényesíthette befolyását a vezetői tisztségek betöltésénél, a kinevezések esetében és a kamarákba történő felvétel során.

A kötet további tudományos újdonsága az osztrák Európa-gondolkodók legjavának bemutatása, akik az „életképtelen" ország működését gazdaságilag és politikailag nemzetközi kötődéssel, az Európába való beágyazódással igyekeztek fenntartani. Erre szinte rákényszerültek, hiszen a saint-germain-i (és versailles-i) békeszerződés megtiltotta a Németországgal való egyesülést, amely az országot – támogatást keresve – így a fasiszta Olaszország karjaiba taszította. Az egyre markánsabb belpolitikai ellentétek – német vagy olasz irányultság – szinte felőrölték az országot, s többször rövidebb polgárháborúba sodorták. Az osztrák Európa-gondolkodók (Richard Coudenhove-Kalergi, az értelmiségi összefogást szorgalmazó Karl Anton Rohan, az európai gazdasági unió élharcosa, Richard Riedl) előre látták az európai háborús veszélyt, s a kiút egyedüli garanciáját az európai összefogásban látták. Közülük kiemelkedett a Páneurópa-grófnak becézett-bélyegzett Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972) tevékenysége, amit Németh István foglalt össze. Az európai államok egyesülése érdekében a zseniális különc gróf az 1920-as évektől szinte vallásos fanatizmussal szervezett „pártok feletti tömegmozgalmat". Azon kevés modernkori személyiség közé tartozott, aki a két világháború között hivatalos megbízás nélkül alapított az egész kontinens sorsára kiható magán európai egyesítési mozgalmat és szervezetet. A Páneurópa-eszme tudatosan vállalt ideológiai-politikai eklekticizmusával igyekezett pártok feletti tömegmozgalommá válni, amelyhez a bolsevizmus és a sovinizmus hívein kívül bármely világnézet vagy politikai eszme hívei csatlakozhattak. A korábbi integrációs elméleteket a legkülönbözőbb módon egyesítette, s a külpolitika primátusának rendelte alá. Valamennyi osztrák kancellár a Páneurópa-gondolat híve volt. Ezt bizonyítja Fiziker Róbert: *Ignaz Seipel – német-osztrák és páneurópai* című tanulmánya is. A keresztényszociális párt szellemileg legjelentősebb személyisége, az osztrák Páneurópa-mozgalom elnökeként az egységes Európa látnoka, jelentősen meghatározta az 1930-as évek osztrák politikai gondolkodását is. Ő hirdette meg a két német állam egymásmellettiségét, egyszersmind a „Semmiféle kombináció Németország nélkül" alapelvét. De a Seipel vezette keresztény-szociálisok soha nem váltak meggyőződéses anschluss-pártivá; a „kinn is vagyok, benn is vagyok" német–osztrák álláspontjuk inkább politikai pragmatizmusukat jelezte. A nyelv és a kultúra azonosságán alapuló sorsközösség vállalása nem mondott ellent a dunai összefogást az európai egységesülés első lépéseként hirdető álláspontjának. A prelátus szerepet játszott abban, hogy a Német-Ausztria elnevezés német nyelvű Ausztriává szelídült, és – az együttműködésre képtelen hitleri német politika fényében – a Német Birodalom mellett önálló nemzettudattal rendelkező, életképes osztrák állam lett. Szerinte az új Európa nem lehet csupán a nemzetállamok Európája.

Ausztria 1938. március 13-án eltűnt a térképről, s Ostmark-ként a Német Birodalom része lett. Hitler döntését nagymértékben befolyásolta az osztrák lakosság frenetikus üdvrivalgása, amely gépkocsioszlopát Braunautól Linzig kísérte. Hitler ezekben a napokban Nagy Károly utódjának tekintette magát – írja Németh István. Az 1938. április 10-ére kitűzött össznémet népszavazás előtti hetekben a lakosság soraiban nagymérvű lelkesedés bontakozott ki. Még a nácik ellenfelei, közöttük Theodor Innitzer bíboros, az osztrák katolicizmus, és az egykori szövetségi kancellár, Karl Renner, az osztrák szociáldemokrácia képviselőjeként is „rendkívüli örömét" fejezte ki a Német Birodalomhoz való csatlakozás miatt, és bejelentették, hogy igennel szavaznak. A katolikus püspökök és az evangélikus egyházi főtanács szintén ünnepélyes nyilatkozatokat adott ki, és arra kérték híveiket, hogy a szavazás során németként tegyenek hitvallást a Német Birodalom mellett.

Ausztria betagolása a Német Birodalomba jelentős népgazdasági hatással is járt, amely részben még a második világháború utáni időkben is érződött. 1938-ban az osztrák állam minden vagyona a Német Birodalomra szállt. Az Osztrák Nemzeti Bank 2,7 milliárd schilling (1,4 milliárd RM) értékű aranykészletét Berlinbe szállították. A német fizetőeszköz bevezetése során az RM és schilling átváltási árfolyamát 1:1,5 arányban állapították meg, amely semmiképpen nem felelt meg a két valuta reális értékének, de jelentősen megkönnyítette a német kormánynak és a német vállalkozóknak az osztrák vagyonok átvételét. Így a német vállalkozók, akik Németországban munkaerő-hiánnyal küszködtek, hozzájutottak Ausztria személyi tartalékaihoz, anélkül, hogy a kormánynak hozzá kellett volna nyúlnia devizatartalékaihoz. A körzetek és a községek költségvetéseinek növelésével átfogó útépítés, folyószabályozás, lecsapolási munkálatok indultak, s fellendült a kommunális lakásépítés. Néhány körzetben nagy Wehrmacht és SS kaszárnyák épültek. A közkiadások 1937-ről 1938-ra 2,5-szeresére nőttek. Már l938. július 1-jén erőteljesen csökkent az osztrák munkanélküliek száma, mivel a különbözően strukturálódott népgazdaságok egyesítése nyomán Ausztriát is magával ragadta a német konjunktúra dinamikája.

Ausztriában a múlttal való szembenézés az anschluss ügyében már két évtizede tart, de még korántsem zárult le. Az egyik álláspont ugyanis a Német Birodalom annexiójára, Ausztriának és az osztrákoknak az agresszív német nemzetiszocializmus „első áldozataként" való bemutatására helyezi a hangsúlyt. Ezzel szemben akkortájt, sőt részben ma is sokan a hőn óhajtott, az ausztriai németek akaratának teljességgel megfelelő anschluss eljöveteléről beszélnek. E két, párhuzamosan futó interpretáció mellett manapság a múlt árnyalt bemutatása és kritikus szemlélete került előtérbe. Az álláspontok széleskörű bemutatását szintén Fiziker Róbert végezte el az *Áldozat vagy csatlós? Az anschluss vitás kérdései* című tanulmányában. Mint írja, egy 2008 februárjában készült felmérés szerint az osztrákok többsége szeretné lezárni hazája történelmének a náci uralomhoz kapcsolódó fejezetét; a családokban egyre kevesebb szó esik az anschlussról (1988: 10%, 2008: 7%). Egyre kevesebben gondolják, hogy a Német Birodalomhoz való csatlakozás a legtöbb ember kívánságának megfelelően történt (1988: 50%, 2008: 38%; a fiatalok körében 30%, az egyetemet végzetteknél 54%). Az eseményekről szóló tájékoztatást pedig egyre többen érzik objektívnak, de ugyanennyien továbbra is egyoldalúnak.

A szövetségesek már 1941 nyarától tervezték Ausztria háború utáni sorsát, s többnyire Németországról való leválasztásában, majd 1943-tól független államként való helyreállításában gondolkodtak. Ezzel

Churchill, Sztálin és Roosevelt is egyetértett – írja izgalmas tanulmányában Tollas Gábor. Az 1943. november 1-jei moszkvai nyilatkozat legfontosabb megállapítása, hogy a szövetségesek kiálltak a szabad és független Ausztria helyreállítása mellett. A nyilatkozat értelmében Ausztriát nem tekintették ellenséges államnak, ezért a későbbiekben azzal indokolták a megszállást, hogy a „felszabadítás" után a megszálló csapatok csak ideiglenesen tartózkodnak az országban, az ország leválását biztosítandó Németországról.

Az Ausztriával kötendő békeszerződés a nagyhatalmaknak hosszas fejtörést okozott – olvasható Németh Istvánnak az osztrák politikai rendszerről írt összefoglalójában. Ausztria ugyanis a világháború kitörésekor független államként már nem létezett, nem üzent hadat, így békét sem lehetett kötni vele. A csatlós országok közé sem lehetett sorolni, hiszen nem saját elhatározásából lépett be a háborúba. Végül az 1919-ben elutasított Kelsen-féle javaslathoz (amely szerint a 6,5 milliós osztrák köztársaságot nem lehet az 56 milliós Osztrák–Magyar Monarchia jogutódjának tekinteni, ezért békeszerződés helyett államszerződést kell kötni vele) tértek vissza. Ezzel a szövetséges hatalmak többsége egyetértett. Az államszerződésről így a szövetségesek 1946. decemberi New York-i külügyminiszteri konferenciája határozott. Ausztria jövője azonban a Németország-problémához hasonlóan a hidegháború erőterébe került. De a Sztálin halála utáni rugalmasabb, hruscsovi vezetés az osztrák semlegességre helyezte a hangsúlyt. A semleges Ausztria és Svájc ugyanis elválaszthatta egymástól a délnémetországi és olaszországi NATO-csapatokat. Végül a svájci semlegesség mintájára megállapodtak Ausztria jövőbeni örökös katonai semlegességéről. A 150 millió dollár értékű volt német vagyont Ausztria a Szovjetuniónak áruszállításokkal válthatta meg, s tíz évig évente egymillió tonna kőolaj szállítására kötelezte magát (összesen csak hat millió tonnát szállított). A Dunai Gőzhajózási Társaság bel- és külföldi vagyonát kétmillió dollárral megválthatta. A négy nagyhatalom képviselői 1955. május 15-én a Belvedere palotában írták alá az osztrák államszerződést. Mivel az év végére a négyhatalmi megszállás megszüntetése keretében a szovjet csapatok is elhagyták az országot, annak teljes egésze – gazdaságilag és politikailag egyaránt – nyugati irányba fordulhatott.

1956-ban Ausztria számára nagy kihívást jelentett a megközelítően 190 000 magyar menekült befogadása, mert a második világháború közel másfél millió hontalan és menekült személyéből a kivándorlások és állampolgársági adományozások ellenére 1956-ban még mindig 127 000 menekült élt különböző táborokban Ausztriában. Az osztrák politikai vezetés számára a magyar menekültek megsegítése egy előre nem látható, de mégis kedvező lehetőséget teremtett egy pozitív imázs felépítéséhez, amely megalapozta a külvilág felé az új és szimpatikus „Ausztria-képet", s egy új osztrák „nemzeti öntudatot" – vélekedik Murber Ibolya. A magyar menekültekre a kommunista diktatúra ellen küzdő szabadságharcosként tekintettek. E diktatúraellenes és antikommunista önképpel az osztrák lakosság is könnyen tudott azonosulni.

A második világháború utáni második osztrák köztársaság kiemelkedő személyisége Bruno Kreisky, a „Napkirály" volt, akinek tevékenységét Kaczor Péter tanulmányból ismerhetjük meg. Az SPÖ 1971-től, abszolút többsége birtokában, nagyszabású társadalmi reformprogramja keretében önálló minisztérium alakult a tudomány, a kulturális és oktatásügyek irányítására. 1972-től az egyetemeken eltörölték a tandíjat, az új iskolatörvény pedig az ingyenes tankönyvellátás biztosításáról rendelkezett. A szociális helyzet javítása érdekében 1972-

ben önálló egészségügyi minisztérium alakult, s 1976-ban a szociális biztosítás rendszerét kiterjesztették a társadalom csaknem minden rétegére. 1974-ben bevezették a negyvenórás munkahetet, 1975-ben az évi minimum négyhetes fizetett szabadságot.

A kötet utolsó fejezetében a 20. századi magyar–osztrák kapcsolatokról is olvashatunk, amelyek közül kiemelkedik Gecsényi Lajos: *Egymás ellen vagy egymás mellett? Magyar–osztrák kapcsolatok 1945–1965* című, elsődleges, levéltári kutatásokon alapuló tanulmánya. 1946–1947 folyamán a történelmi hagyományok és a két világháború közötti kapcsolatok bázisán, a rendezetlen helyzet ellenére, folyamatos személyes érintkezések alakultak ki. De már 1946-ban felbukkant a következő két évtizedet legsúlyosabban terhelő probléma, a vagyonjogi vita, amely magyar oldalról hamarosan kiegészült az Ausztriába hurcolt magyar tulajdon visszaszolgáltatásának (restitúció) ügyével, amely nem haladt előre. 1948. december 1-jei hatállyal a magyar kormány felmondta a határforgalmi megállapodást, s ezzel elhárult a jogi akadály a határ lezárása, majd az aknazár (a „vasfüggöny”) kiépítése elől. 1949 őszére befejeződött a határzár felépítése, amelyet majd éppen a forradalom kitörése előtt számoltak fel. 1956. október 28-án az osztrák kormány a magyarországi véröntástól megrendülten s a magyar forradalom célkitűzései iránti rokonszenvtől vezérelve, a világ kormányai között egyedüliként felszólította a szovjet kormányt a harcok azonnali beszüntetésére. Egyúttal felszólította az Egyesült Nemzetek Szervezetét és a tagállamokat, indítsanak átfogó segélyakciót a harci cselekmények által okozott szenvedések enyhítésére.

A szovjet intervenció hírére a kormány döntött a várható menekültek befogadásáról. Biztosították az ellátásukhoz szükséges pénzügyi fedezetet és rendelkeztek a traiskircheni befogadó állomás előkészítéséről. November 9-én Ausztria kezdeményezte az ENSZ Közgyűlésén a magyar népnek nyújtandó humanitárius segélyprogramról szóló határozatot. Támogatta a magyarországi helyzet kivizsgálását és a magyar ENSZ-delegáció mandátumának elismerésével kapcsolatos nyugati állásfoglalásokat.

A „vasfüggöny” ismételt lebocsátására 1957 tavaszán került sor, s évekre a kétoldalú kapcsolatok válságeleme lett. Mivel 1959-ben jelentősen változott Magyarország nemzetközi megítélése, de a kapcsolatok hullámzóak maradtak. Csak 1963 folyamán váltak rendszeressé a magas szintű politikai találkozók. A folyamat csúcspontját a Kreisky külügyminiszter vezette népes osztrák küldöttség 1964. október végi budapesti látogatása jelentette. Vagyonjogi és határügyi egyezményt írtak alá, s a külképviseleteket nagykövetségi rangra emelték. Magyar részről politikai döntés született a határon lévő aknazár felszámolásáról és egy műszaki jelzőrendszer kiépítéséről.

Németh Miklós miniszterelnök 1989. február 13-án közölte Vranitzky kancellárral, hogy Magyarország felszámolja a „vasfüggönyt”, gazdaságilag pedig a jelenlegi rendszert jogállami feltételekkel és szociális piacgazdasággal kívánják felváltani. Az osztrák kancellár egyik közlésnek sem örült felhőtlenül, mert azonnal az osztrák határőrség megnövekedett feladataira gondolt, s aggodalmasan megkérdezte azt is, hogy Magyarországon nem uralkodott-e el a „reformeufória” – írja Vági Attila. Ismét felvetődött a határzár felszámolása miatti aggodalom, mert ettől a menekültek számának növekedésétől tartottak, jóllehet Magyarország állampolgárai 1988. januári 1-jétől már világútlevéllel rendelkeztek. Az 1970–1980-as években az illegális határsértések több mint 90%-át már nem magyarok követték el.

Németh Miklós 1989. március 3-án tájékoztatta Gorbacsov főtitkárt a többpártrendszer bevezetéséről, Magyarországnak a genfi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásáról és a határzár elbontásáról, amely május 2-án kezdődött meg. E két hír: márciusban Magyarország csatlakozása a genfi menekültügyi egyezményhez, majd májusban a „vasfüggöny" felszámolása nyomán az ország rendkívül vonzó utazási céllá vált az NDK-turisták számára.

1989 nyarának legjelentősebb eseménye az osztrák–magyar határon a Páneurópai Piknik volt. Egy korábbi intézkedés nyomán 1989. augusztus 1-jén megszűnt a nyugati határnál az a két kilométeres határzóna, amely a lebontott műszaki zár és a tényleges államhatár között húzódott. Így mindenki szabadon eljuthatott a határig, jelentősen megkönnyítve a szökéseket. Ez a rendelkezés szinte magvalósíthatatlanná tette azt a korábbi magyar ígéretet, hogy bár a határzárat elbontják, a határt továbbra is szigorúan őrizni fogják. A Magyarország és az NDK között 1969-ben kötött vízummentes személyforgalomról szóló jegyzőkönyv viszont kimondta, hogy Magyarország megakadályozza az NDK-s állampolgárok továbbutazását harmadik országba.

A pikniket soproni ellenzékiek segítségével szervezték Sopronpuszta térségében, Sopront ól északra, ahol augusztus 19-én 15 és 18 óra között az útlevelek felmutatásával lehetett átjutni a szomszéd országba. A szervezők családias helyi rendezvényre készültek, semmiképpen sem menekültáradatra, amelynek nyomán több mint 600 NDK polgár hagyta el Ausztria felé Magyarországot. A menekülteket külön autóbuszokkal az NSZK bécsi nagykövetségére szállították, majd vonattal az NSZK-ba utaztak.

Miután időközben végül minden akadály elhárult, Horn Gyula 1989. szeptember 10-én, vasárnap este 19.00-kor a Magyar Televízió *A Hét* című műsorában nyilvánosan is bejelentette a döntést az aznap éjféli határnyitásról. A nyugatnémet csatornák élőben közvetítették az adást és már aznap este négy-ötezren hagyták el Magyarországot.

Ausztria partner volt a határnyitásban. Az Osztrák Vöröskereszt (ÖRK) azokat a menekülteket is kiszállította a magyarországi táborokból, akiknek nem volt saját gépkocsijuk. Osztrák területen élelmiszert, szükség esetén gyógyszert és orvosi segélyt kaptak. Az osztrák hatóságok csak NDK-s állampolgároknak engedélyezték a beutazást, s szeptember 15-én kora reggelig 13 674 Magyarországról érkező állampolgárt regisztráltak. Az NDK állambiztonsági szolgálata november 5-éig pedig mintegy 50 000 kiutazóról tudott. A német és a szerves európai egység helyreállításában Magyarország a határnyitással így 1956 után 1989-ben másodszor is európai történelmet írt.

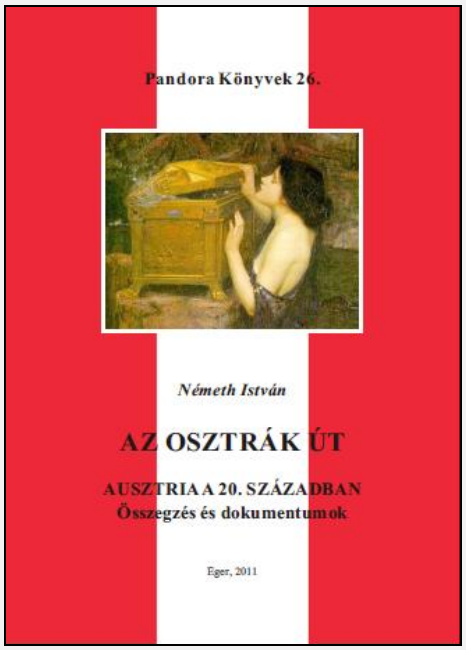

Németh István a 19–20. századi Németország-történet magyarországi kutatásának és oktatásának hivatott és talán a legtermékenyebb személyisége. Ötkötetes Németország-története, a német–osztrák-

magyar Mitteleuropa-tervek feldolgozása, az Európa-gondolat történetének és dokumentumainak feltárása, Európa 1945 utáni megosztásának és egyesítésének feldolgozása, egyetemi tankönyvei és több tucatnyi publikációja után legújabban a szomszédsági politika jegyében Ausztria 20. századi történetének bemutatására és dokumentálására vállalkozott. *Az osztrák út* című kötetében előbb 90 oldalon összefoglalta a 20. századi Ausztria példátlan sikertörténetét, amelyet gyakorta „osztrák titokként" is emlegetnek. Tükröt állít a magyar olvasó elé, aki így egyfajta összevetést készíthet a miénknél jóval sikeresebb osztrák politikai lépésekkel. A szerző az „osztrák út" fogalmához a régi, évszázados külpolitikai tapasztalatot, a „Habsburg rafinériát", a rugalmas, hajlékony tárgyalásmódot és simulékonyságot, illetve az egész osztrák politika racionalitását, alkalmazkodó- és kompromisszumképességét sorolja. Az ország többnyire jól kihasználta adódó lehetőségeit, máskor pedig ügyes lobbizásuk segített.

1919-ben az osztrák delegáció St. Germainbe maximális programmal, a marxista Nagy-Németországhoz való csatlakozás tervével érkezett, de mikor az érezhetően az antant ellenállásába ütközött, azonnal visszavonta. Az antant a német és osztrák békeszerződésben is megtiltotta az anschlusst, mert az európai erőegyensúly érdekében nem kívánta keleten kárpótolni Németországot a nyugaton elveszített Elzász-Lotaringiáért. St. Germain-ben az osztrák képviselők a monarchista múlttól való eltávolodástól reméltek kedvezőbb bánásmódot. Hans Kelsen jogtudósuk tanácsára bejelentették, hogy Német-Ausztria forradalmi úton jött létre, mint a Monarchia többi állama. Érvelésüket azonban az antant képviselői nem fogadták el. Már ekkor felmerült az osztrák semlegesség gondolata is, amely 1955-ben majd olyan sikeres fejlődésük alapját vetette meg, de a Népszövetség elvei ekkor még a kollektív biztonságra épültek, amely kizárta a semlegességet.

1919-ben Ausztriától arányaiban nagyobb területet csatoltak el, mint Magyarországtól. Elveszítette Galíciát, Bukovinát, a cseh tartományokat, a mai Szlovéniát, Isztriát és – az egyik legfájóbb pontként – Dél-Tirolt. Az ország területe 84 000 négyzetkilométerre, lakosainak száma pedig 6,5 millióra csökkent. Négymillió német nyelvű osztrák került idegen uralom alá. Az ország politikai vezetői azonnal „életképtelennek" nyilvánították országukat, s az első köztársaság keretében megpróbáltak előre menekülni. A népek önrendelkezési jogára hivatkozva pedig igényt tartottak Burgenlandra, ehhez meggyőzték Wilson amerikai elnököt is. 1919 áprilisában parlamentjük elfogadta az ún. Habsburg-törvényt, amely megszüntette a Habsburg–Lotaringiai ház minden uralkodói és egyéb előjogát, a családot kiutasította az országból és elkobozta vagyonukat.

1927 és 1934 között az országban több alkalommal néhány napos polgárháborús helyzet uralkodott, amikor a vidéket uraló keresztényszociálisok és az ipari körzetekben erős szociáldemokraták fegyveres összetűzésekbe keveredtek. Ráadásul vita folyt az olasz vagy német külpolitika orientációról is. Miután az antant megtiltotta a Németországhoz közeledést, Ausztria a fasiszta Olaszországnál keresett támogatást. Mussolini pedig külpolitikai támogatása fejében az osztrák baloldali pártokkal szembeni kemény fellépést állította. Az 1934. május 1-jén kihirdetett új osztrák alkotmány kiiktatta a pártpolitikát, s a hivatásrendi államszerveződés alapjait vetette meg. A rendszer azonban torzó maradt, kiteljesedni nem tudott. 1936 és 1938 között Mussolini magára hagyta Ausztriát, Hitler pedig fokozta nyomását az országra.

1938 márciusában az osztrákok többsége lelkesen fogadta a bevonuló német csapa-

tokat. Az országot „Ostmark”-ként besorolták a Német Birodalomba és hét Gaura osztották. A Német Birodalom részeként 1,25 millió katonájával tevékenyen részt vett a második világháborúban. A szövetségesek 1943. novemberi moszkvai nyilatkozatára támaszkodva pedig Ausztria a második világháború után a náci agresszió áldozatának szerepét vette fel, s nem kellett jóvátételt sem fizetnie. Ez a dokumentum lett a második köztársaság „születési anyakönyvi kivonata.” Amerikai sugallatra 1946–1947-ben két, nagymérvű preventív államosítással megakadályozták, hogy egykori „német tulajdonú” gyáraikat a szovjetek jóvátételi célzattal leszereljék.

Az osztrákok történetük negatív tapasztalatait leszűrve a korábbi véres pártharcok helyett azonnal nagykoalíciós, demokratikus együttműködést szorgalmaztak, s toleranciát hirdettek. Kiépítették a szociális partnerség rendszerét a munkaadók és munkavállalók között, megteremtve a társadalmi békét, s így nem újultak ki a korábbi összetűzések. A Marshall-segélyből Ausztria fejenként 131 dollárral részesedett, amely legmagasabb összeg volt a 16 segélyezett állam között. 1954-ben a bécsi diplomácia felvetette az ország svájci mintájú semlegességét. Az ötletet azonnal felkarolta Hruscsov szovjet pártfőtitkár, aki Sztálin halála után általános kelet-nyugati enyhülési politikát hirdetett, s stratégiai esélyt látott az osztrák semlegességben. Svájc és Ausztria semlegessége az Alpok vonalában ugyanis elválasztaná a NATO északi és déli szárnyát egymástól. Az 1955-ben megkötött osztrák államszerződés pedig garantálta Ausztria örökös katonai semlegességét. Ausztria ezzel lemosta magáról a náci múltat és a világrendszerek közvetítőjeként integrálódott a nemzetközi életbe. Az ártatlan áldozat elméletéből kialakított ideológia az örökös semlegességhez kötve a nemzeti ideológia lényegi eleme lett. Az Olaszországgal elhúzódó tárgyalások eredményeként, ENSZ segítséggel végül önigazgatást biztosítottak a dél-tiroli osztrákoknak is.

A szociáldemokrata Kreisky kancellár (1970–1983) nagy ívű reformjaival az ország egy évtized alatt 52%-os növekedést ért el. Ausztria és Magyarország történeti fejlődése ekkor vált el markánsan egymástól. Magyarország még a lehetőségeit sem tudta kihasználni, miközben az osztrákok 1945 után minden történelmi fordulóból nyertesen jöttek ki. Ausztria 2009-ben 45 680 dollár GDP-vel a 9. helyen állt a világban, miközben Magyarország 12 914 dollárral a 47. helyet foglalta el.

A kötet második részében 103 ritka, vagy már teljesen feledésbe merült dokumentum hitelesíti a szerző megállapításait. Természetesen kronológia, életrajzok és gazdag, mindenre kiterjedő mellékletek teszik teljessé mindkét kötetet, s együtt komplett egészet kínálnak.

Németh István – Fiziker Róbert (szerk.): Ausztria *a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok.* L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 583 o.

Németh István: *Az osztrák út. Ausztria a 20. században. Összegzés és dokumentumok.* Líceum Kiadó, Eger, 2011. 368 o.